

УДК 338.43:364.66:316.334.5

І. І. Вініченко,

д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9527-1625>

К. М. Дідур,

к. е. н., докторант кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-0308>

С. Г. Малина,

здобувач гр. МгЕК-1-24,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-6676-009X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2025.11.4

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ОСНОВИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

I. Vinichenko,

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

K. Didur,

PhD in Economics, Doctoral candidate of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

S. Malina,

Student group MgEk-1-24, Dnipro State Agrarian and Economic University

FORMATION OF THE SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC SUPPORT FOR RURAL DEVELOPMENT AS A FOUNDATION OF FOOD SECURITY IN THE POST-WAR PERIOD

У статті проаналізовано масштабні трансформації, яких зазнали сільські території України у 2022—2024 роках під впливом повномасштабної збройної агресії. Досліджено руйнівні наслідки бойових дій для аграрної інфраструктури, зокрема втрати сільськогосподарських угідь, елеваторних потужностей, агротехніки, логістичних ланцюгів та поголів'я худоби. Визначено, що понад 30% сільськогосподарських земель перебувають на територіях бойових дій або тимчасової окупації, з яких понад 8 мільйонів гектарів потребують розмінування, що унеможливорює повноцінне агровиробництво та ставить під загрозу продовольчу безпеку.

Окреслено кризові зміни у соціально-демографічному складі сільського населення: зафіксовано стрімке скорочення чисельності, високий рівень зовнішньої та внутрішньої міграції, старіння населення, втрату трудового потенціалу та формування критичного демографічного навантаження. Визначено, що унаслідок депопуляції та воєнних викликів відбувається деградація соціальної інфраструктури — закриття шкіл, медичних закладів, клубів, бібліотек і поштових відділень, що призводить до зниження якості життя на селі та посилення соціальної депресії.

З'ясовано, що соціально-демографічна криза на сільських територіях України набуває системного характеру і вимагає реалізації інтегрованих підходів до їхнього повоєнного відновлення. Аргументовано, що стратегія відродження має охоплювати не лише фізичну реконструкцію зруйнованої інфраструктури, а й цілеспрямовану підтримку людського капіталу, розвиток сфери зайнятості, стимулювання молодіжної активності, підтримку сімей, освітніх і культурних ініціатив, а також створення сприятливих умов для повернення внутрішньо переміщених осіб.

Обґрунтовано необхідність переосмислення ролі сільських громад як активних суб'єктів національного відновлення, здатних забезпечувати продовольчу безпеку, соціальну стабільність і культурну тяглість. Визначено загрозу втрати аграрного потенціалу через масовий відтік кваліфікованих кадрів, занепад традиційних форм господарювання та низьку інвестиційну привабливість сільських територій. Запропоновано підходи до формування комплексної державної політики, орієнтованої на довгострокову підтримку села як ключового чинника сталого розвитку та після-воєнного відновлення України.

The article analyses the large-scale transformations experienced by the rural areas of Ukraine during 2022-2024 as a result of full-scale armed aggression. The destructive consequences of hostilities for the agricultural infrastructure have been studied, including the loss of farmland, grain storage facilities, agricultural machinery, logistics chains, and livestock. It has been determined that over 30% of agricultural land is located in active combat zones or temporarily occupied territories, with more than 8 million hectares requiring demining, which makes full agricultural production impossible and poses a serious threat to food security.

The article outlines the crisis-related changes in the socio-demographic structure of the rural population, including a sharp decline in population numbers, high levels of internal and external migration, population ageing, loss of labour potential, and the emergence of critical demographic burdens. It has been determined that depopulation and wartime challenges are contributing to the degradation of social infrastructure — the closure of schools, medical facilities, cultural centres, libraries, and postal services — leading to a deterioration in rural quality of life and deepening social depression.

It has been revealed that the socio-demographic crisis in Ukraine's rural territories is becoming systemic and requires the implementation of integrated approaches to post-war recovery. It is argued that the revival strategy must include not only the physical reconstruction of destroyed infrastructure but also targeted support for human capital, the development of employment opportunities, stimulation of youth engagement, support for families, educational and cultural initiatives, and the creation of favourable conditions for the return of internally displaced persons.

The need to rethink the role of rural communities as active agents of national recovery has been substantiated. These communities are capable of ensuring food security, social stability, and cultural continuity. The threat of losing agricultural potential due to the mass outflow of qualified personnel, the decline of traditional farming practices, and the low investment attractiveness of rural areas has been defined. The article proposes approaches to developing a comprehensive state policy focused on the long-term support of rural areas as a key factor in Ukraine's sustainable development and post-war recovery.

Ключові слова: аграрний сектор, агропромисловий комплекс, відновлення, депопуляція, інфраструктура, продовольча безпека, сільські території, соціальна політика, трудовий потенціал.

Keywords: agricultural sector, agro-industrial complex depopulation, food security, infrastructure, labour potential, recovery, rural areas, social policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах відновлення України після збройного конфлікту, сільські території відіграють критично важливу роль у забезпеченні стабільного функціонування аграрного сектора, збереженні демографічного потенціалу та досягненні продовольчої безпеки. Саме сільська місцевість виступає джерелом виробництва основних видів продовольства, забезпечуючи базові потреби внутрішнього ринку та формуючи продовольчий резерв держави. Водночас сільські громади опинилися в умовах значних руйнувань, втрати трудових ресурсів, порушення логістичних зв'язків та зниження інвестиційної привабливості, що істотно ускладнює їх відновлення та потребує комплексного підходу з боку державної політики, бізнесу та міжнародної допомоги.

Відновлення інфраструктури, стимулювання економічної активності, модернізація аграрного виробництва та забезпечення належного рівня життя сільського населення є ключовими умовами для сталого розвитку агропромислового комплексу в цілому. Особливої уваги потребує формування сучасної системи охоро-

ни здоров'я, освіти, транспортного сполучення, цифрової доступності, що є невід'ємними елементами гідного життя та соціальної згуртованості у сільській місцевості. Важливо також враховувати роль місцевого самоврядування та активізації громад як факторів підвищення спроможності сільських територіальних громад до самостійного розвитку.

Саме тому формування ефективної системи соціально-економічного забезпечення розвитку сільських територій у повоєнний період розглядається не лише як частина регіональної політики, а як стратегічна передумова зміцнення продовольчої безпеки держави, стійкості національної економіки та зміцнення соціальної стабільності. Така система має бути побудована на принципах комплексності, децентралізації, інклюзивності та сталості, з урахуванням потреб як агровиробництва, так і сільського населення загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз соціально-економічних передумов розвитку сільських територій у повоєнний пе-

ріод свідчить про зростаючу наукову увагу до проблем сільського простору як складової продовольчої та економічної безпеки держави. Сучасні виклики, пов'язані з війною, міграційними процесами, руйнуванням інфраструктури та депопуляцією, стимулюють пошук комплексних підходів до відновлення та модернізації аграрної периферії України.

У наукових працях Балацького О. Ф. обґрунтовано потребу нової парадигми розвитку сільських територій, що ґрунтується на поєднанні соціальної згуртованості, ефективного місцевого управління та стимулювання інвестиційної активності. Проте, у дослідженнях автора недостатньо приділено уваги ролі сільського простору у формуванні стійкої продовольчої системи, що потребує розширення методологічних підходів до інтеграції продовольчої безпеки у стратегії регіонального розвитку [1]. Васильчук О. І. у своїх працях акцентує увагу на демографічній кризі сільської місцевості, зокрема зменшенні чисельності працездатного населення та погіршенні якісного складу людського капіталу. Автор наголошує на загрозах деградації сільських громад, однак обмежено розглядає вплив цих тенденцій на продовольчу безпеку, особливо у вимірі трудових ресурсів забезпечення аграрного виробництва [2]. Грицай О. М. досліджує проблеми соціально-економічного відновлення села після збройного конфлікту, приділяючи значну увагу відновленню соціальної інфраструктури, систем охорони здоров'я та освіти. Однак у працях автора відсутній цілісний аналіз взаємозв'язку між інфраструктурними змінами та функціонуванням продовольчих ланцюгів, що унеможлиблює повну оцінку потенціалу сільських територій у системі національної продовольчої безпеки [4]. Чупринська О. В. аналізує проблеми депопуляції, міграції та занепаду трудового потенціалу сільських громад. Її висновки є важливими для розуміння соціальних основ аграрного виробництва, однак у працях авторки бракує глибокого розгляду інституційної підтримки сільського господарства, зокрема у сфері державної політики продовольчої безпеки [14]. У дослідженнях Яковенка Н. М. виявлено складні трансформаційні процеси, що відбуваються у соціально-демографічній структурі села. Автор обґрунтовує необхідність активізації молодіжної політики та створення умов для повернення внутрішньо переміщених осіб, однак лише побіжно розглядає економічні інструменти стимулювання аграрної діяльності як механізму соціального утримання населення [15]. Загалом, сучасні наукові

дослідження охоплюють широке коло проблем, пов'язаних із соціально-економічним станом села, проте залишаються відкритими важливі питання щодо розробки цілісної моделі повоєнного відновлення сільських територій з урахуванням їх ролі у забезпеченні продовольчої безпеки; інтеграції демографічних, інфраструктурних та економічних чинників у системне управління розвитком села; формування ефективних механізмів залучення інвестицій та державної підтримки для стимулювання аграрного виробництва у вразливих регіонах. Подальші дослідження повинні поглибити міждисциплінарний підхід до вивчення сільських територій як простору, що забезпечує не лише соціальну стійкість, а й економічну життєздатність держави через підтримку національного аграрного виробництва та продовольчої безпеки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі соціально-економічних передумов та викликів розвитку сільського простору України в умовах повоєнного відновлення, з акцентом на демографічну ситуацію, втрати інфраструктури, зниження трудового потенціалу та продовольчу безпеку. Дослідження спрямоване на виявлення системних проблем, спричинених наслідками війни, та обґрунтування стратегічних напрямів політики державної підтримки і трансформації сільських територій як ключових складових сталого розвитку й національного відродження. Особлива увага приділяється визначенню ролі сільського населення не лише як об'єкта гуманітарної підтримки, а як активного суб'єкта економічної та соціальної модернізації в рамках загальнодержавної стратегії повоєнного відновлення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сільські території України у 2022—2024 роках зазнали безпрецедентних руйнувань. За офіційними даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на кінець 2023 року близько 30% сільськогосподарських земель перебувають на територіях активних бойових дій або тимчасової окупації. З них понад 8 мільйонів гектарів потребують розмінування, що істотно обмежує їхню господарську придатність. Значних втрат зазнала інфраструктура: зруйновано понад 40% елеваторних потужностей у прифронтових регіонах, знищено або вивезено понад 15 тис. одиниць аграрної техніки, втрачено до 20% поголів'я великої рогатої худоби [5].

У соціальному вимірі особливу загрозу становить демографічне вимирання села. Як свідчать дані таблиці 1, чисельність сільського населення скорочується з прискоренням, і це вже не є наслідком лише природного спаду чи урбанізації, а наслідком форсованих міграційних процесів, евакуації з небезпечних територій, мобілізації, а також високих рівнів смертності. Якщо у 2014 році в селах мешкало понад 13,6 мільйонів осіб, то вже у 2023 році — лише 11,35 мільйона. За дев'ять років скорочення склало майже два мільйони осіб, тобто понад 14% від початкового рівня. Причому понад 800 тисяч — лише за останні два роки, що свідчить про стрімке зменшення трудового потенціалу, який є критично важливим для підтримання аграрного виробництва, функціонування місцевих господарств, а також для реалізації проєктів з відновлення та розвитку [8].

Крім того, слід зазначити якісну трансформацію структури сільського населення. У громадах, які залишаються у відносно безпечних регіонах, відбувається зростання частки людей старшого віку через евакуацію молоді, чоловіків призовного віку та трудовоактивного населення. А це, в свою чергу, знижує продуктивність сільського господарства, зменшує попит на нові технології та інноваційні підходи, а також формує ризики подальшої депопуляції сільських територій.

Як видно з таблиці, динаміка є стійко негативною з прискоренням темпів скорочення після 2021 року. Такий спад свідчить не лише про втрату трудових ресурсів, а й про ослаблення соціальної тканини села, що ускладнює відновлення виробництва й утруднює реалізацію державної регіональної політики, орієнтованої на інтеграцію сільських громад у національні програми відновлення та розвитку. Суттєве зменшення чисельності сільського населення означає втрату людського капіталу, який є основою як для аграрного виробництва, так і для забезпечення сталого функціонування системи освіти, охорони здоров'я, культурних та адміністративних інституцій на місцях. В умовах війни, коли значна частина населення або загинула, або була змушена виїхати з рідних домівок, демографічна база села катастрофічно ослабла. При цьому спостерігається не лише кількісне, але й якісне скорочення населення, особливо помітним є відтік молоді та працездатних осіб, що призводить до процесу старіння сільського населення, зростання демографічного навантаження й дефіциту трудових ресурсів.

Таблиця 1. Динаміка чисельності сільського населення України у 2014–2023 роках

Рік	Загальна чисельність населення, млн осіб	Міське населення, млн осіб	Сільське населення, млн осіб	Частка сільського населення, %
2014	45,2	31,6	13,6	30,1
2015	42,8	29,6	13,2	30,8
2016	42,6	29,3	13,3	31,2
2017	42,4	29,1	13,3	31,4
2018	42,2	28,9	13,3	31,5
2019	41,9	28,7	13,2	31,5
2020	41,7	28,5	13,2	31,6
2021	41,5	28,3	13,2	31,8
2022	41,0	28,0	13,0	31,7

Джерело: Державна служба статистики України.

Це, у свою чергу, зумовлює низку додаткових проблем. По-перше, знижується продуктивність аграрного сектору, адже кваліфіковані працівники виїжджають або мобілізуються. По-друге, виникає загроза знищення традиційних форм господарювання, заснованих на спадковості, досвіді поколінь, сімейних фермах і кооперативах. По-третє, у таких умовах ускладнюється впровадження інновацій у сільське господарство, знижується привабливість територій для інвесторів, поглиблюється соціальна депресія.

Водночас, негативна демографічна динаміка є індикатором глибших структурних деформацій у системі соціального забезпечення села. Через скорочення населення в окремих громадах не вистачає критичної маси для збереження інфраструктурних об'єктів — шкіл, лікарень, клубів, адміністративних установ, що призводить до їхнього закриття або консервації, що ще більше посилює відтік населення та поглиблює соціальну ізоляцію сільських територій. У результаті формується замкнене коло: втрата населення → згортання інфраструктури → зниження якості життя → подальша депопуляція [15].

У сучасних умовах для України необхідно враховувати ці тенденції при формуванні політики відновлення. Варто застосовувати інструменти не лише матеріальної реконструкції, але й демографічного та соціального відтворення села. Це значить, що акценти державної політики повинні зміщуватися від суто інфраструктурних заходів до комплексних програм стимулювання зайнятості, підтримки молодих родин, створення умов для повернення внутрішньо переміщених осіб, а також розвитку освітньої, медичної та культурної інфраструктури. Саме інтегрований підхід, який враховує економічні, демографічні, соціальні й безпекові фактори,

Таблиця 2. Основні втрати соціальної інфраструктури на сільських територіях України у 2022—2023 роках

Категорія об'єктів	Кількість зруйнованих або непрацюючих об'єктів	Частка від загальної кількості, %
Школи та дитячі садки	1 400	18,2
ФАПи та амбулаторії	650	22,7
Клуби та будинки культури	800	25,9
Транспортне сполучення	1 100 сіл без регулярного транспорту	-
Мобільний зв'язок	870 населених пунктів без покриття	-

Джерело: Державна служба статистики України.

може стати основою для реального перетворення сільського простору в поствоєнний період.

З огляду на це, слід наголосити, що сільські території повинні розглядатися не як об'єкт "допомоги", а як потенційний суб'єкт розвитку, який здатний генерувати додану вартість, зберігати національну ідентичність, забезпечувати продовольчу безпеку й стійкість держави. Однак для цього необхідне стратегічне переосмислення ролі сільського населення в системі національного відновлення — від соціально-вразливого сегмента до активного учасника трансформаційних процесів. Успішність такого підходу можлива лише за умов наявності чітко окресленої державної політики, системного фінансування, прозорих механізмів управління й залучення громадян до процесів планування та реалізації відновлювальних програм [10].

Таким чином, тенденція скорочення сільського населення — це не просто демографічний процес, а глибока соціально-економічна проблема, що потребує системного аналізу й оперативного реагування. Без вирішення цього питання неможливо досягти цілей сталого розвитку, забезпечити продовольчу безпеку країни й зберегти потенціал українського села як фундаменту національного відродження.

Руйнування соціальної інфраструктури на сільських територіях України внаслідок повномасштабного вторгнення росії є одним із ключових чинників поглиблення соціально-демографічної кризи. Деградація базових елементів інфраструктури не лише обмежує доступ сільського населення до життєво важливих послуг, а й істотно знижує потенціал громад до відновлення, самозабезпечення та розвитку.

За даними Міністерства розвитку громад, понад 2 500 об'єктів соціальної інфраструкту-

ри — від навчальних закладів до амбулаторій і культурних центрів — було повністю або частково зруйновано у 2022—2023 роках. У більшості випадків, такі об'єкти не функціонують і не можуть бути оперативним відновлені через відсутність фінансування, логістичні складнощі, постійну небезпеку повторних обстрілів та відсутність трудових ресурсів. Крім того, понад 1 200 сіл залишилися без медичного обслуговування, що має катастрофічні наслідки для забезпечення базових потреб населення, особливо у випадку літніх людей, дітей та осіб з інвалідністю [6].

Як видно з даних, найбільш ураженими виявилися такі категорії, як клуби та будинки культури — понад чверть усіх відповідних об'єктів на селі втратили свою функціональність, що характеризує глибоку культурну маргіналізацію сільського населення в умовах війни. ФАПи та амбулаторії становлять другу за масштабом категорію втрат: майже 23% з них припинили роботу, що є критичним, з огляду на нерозвинуту мережу лікарень у сільській місцевості та велику залежність мешканців від первинної медичної допомоги. Особливо гострою є ситуація в регіонах, де населення не має можливості дістатися до найближчого районного центру через руйнування транспортного сполучення — понад 1 100 сіл залишилися без регулярного громадського транспорту.

Водночас, функціональність системи освіти також суттєво постраждала: 1 400 шкіл і дитячих садків виведено з експлуатації, що впливає не лише на доступ до освіти, але й на демографічні процеси, оскільки родини з дітьми змушені виїжджати до інших регіонів або за кордон. Наявність закладів освіти є одним із базових критеріїв для прийняття рішень про повернення до рідного села внутрішньо переміщених осіб. Таким чином, руйнування шкіл сприяє подальшій депопуляції.

Окремої уваги заслуговує втрата мобільного зв'язку — понад 870 населених пунктів залишилися без стійкого зв'язку, що не лише ускладнює координацію гуманітарної допомоги та надання медичних послуг, а й унеможливує дистанційне навчання, доступ до державних електронних сервісів, банківських операцій та комунікації з рідними. Це ізолює громади від держави та світу, сприяє поширенню тривожності, дезінформації та відчуття безнадії.

Таким чином, втрата інфраструктурних об'єктів у сільській місцевості не є лише питанням фізичних руйнувань. Це руйнування соціальних зв'язків, культурної спадщини, базової

вих умов гідного життя. Наслідки цієї деградації вже зараз призводять до підвищення рівня бідності, погіршення демографічних показників, зростання рівня психосоціального навантаження на громади, що функціонують у режимі виживання.

Подолання цих втрат потребує чіткої державної стратегії соціального відновлення сільських територій. Така стратегія має включати комплексне картування пошкоджень, пріоритезацію об'єктів для відновлення з урахуванням демографічної перспективи та ступеня їхньої функціональної значущості, залучення міжнародної допомоги, розширення повноважень місцевих громад, а також створення спеціальних фондів для фінансування сільської інфраструктури в межах планів національного відновлення.

У відповідь на численні виклики, спричинені повномасштабною війною, держава та громадянське суспільство впроваджують комплексні заходи для стабілізації соціально-економічної ситуації на сільських територіях. Зокрема, у 2023 році обсяг державної підтримки аграрного сектору становив 4,8 млрд грн, з яких понад 2,5 млрд грн було спрямовано на розвиток малих і середніх фермерських господарств, переважно у центральних і західних регіонах країни. Поряд з цим, особлива увага приділяється модернізації переробних підприємств, відновленню зрошувальних систем і зміцненню логістичних ланцюгів, що є ключовими чинниками економічної відбудови села.

Сільське господарство традиційно відіграє центральну роль в економіці сільських територій. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році понад 80 відсотків базових аграрних продуктів (зернові, овочі, молоко, м'ясо) було вироблено саме в сільській місцевості. Цей сектор забезпечив до 10 відсотків валового внутрішнього продукту та сформував понад 40 відсотків валютної виручки через експорт агропродукції.

Водночас економічна ефективність аграрного виробництва залежить від соціального середовища. Руйнування освітньої, медичної та культурної інфраструктури знижує рівень залучення населення до господарської діяльності, що призводить до втрати трудового потенціалу, скорочення обсягів виробництва та ускладнення інноваційного розвитку агросектору. Саме тому комплексне відновлення людського капіталу постає як критично важливе завдання у повоєнному відновленні.

У 2023 році за підтримки міжнародних донорів і державних програм було реалізовано

Таблиця 3. Ключові характеристики аграрного сектору України та сільського виробництва у 2023 році

Показник	Значення
Частка агросектору у ВВП	до 10 %
Частка агроекспорту у валютній виручці	до 40 %
Частка виробництва агропродукції у сільській місцевості	понад 80 %
Кількість діючих фермерських господарств	скорочення на 12 % за останні 5 років

Джерело: Державна служба статистики України.

низку важливих проєктів. Відновлено понад 300 шкіл і дитячих садків у сільських громадах, впроваджено системи телемедицини у сільських амбулаторіях, створено нові центри надання адміністративних послуг. Такі заходи не лише покращують якість життя, але й формують довіру до довгострокових перспектив розвитку сільських територій, сприяючи поверненню населення.

До основних соціально-економічних передумов повоєнного розвитку сільських територій належать:

1. Державна підтримка аграрного сектору, що включає програми субсидій, дотацій, компенсацій відсоткових ставок і грантове фінансування. Основна увага приділяється підтримці малих і середніх фермерів, які є базою продовольчої безпеки країни та важливим елементом сталого розвитку регіонів. Такі заходи дозволяють зменшити фінансове навантаження на агровиробників, підвищити їхню конкурентоспроможність і забезпечити стабільність постачання продовольства.

2. Розвиток переробної промисловості та логістичної інфраструктури. Створення умов для переробки продукції на місцях сприяє зростанню доданої вартості, локальної зайнятості та надходжень до бюджетів громад. Ключові напрями включають оновлення елеваторних потужностей, будівництво холодильних складів, розвиток логістичних хабів і транспортної інфраструктури.

3. Інвестиції у соціальну інфраструктуру. Відновлення освітніх, медичних і культурних закладів забезпечує базові потреби сільського населення, сприяє його соціальній стабільності та утриманню людського капіталу в регіонах. Особливе значення має цифровізація послуг, впровадження телемедицини, розвиток дистанційної освіти та системи надання адміністративних послуг, що дає змогу підвищити доступність і якість обслуговування навіть у віддалених громадах.

Таблиця 4. Основні напрями підтримки сільських територій у 2023 році

Напрямок підтримки	Обсяг фінансування, млрд грн	Основні результати впровадження
Загальний обсяг державної підтримки агросектору	4,8	Підтримка фермерства, стабілізація виробництва, збереження експортного потенціалу
Підтримка малих і середніх фермерських господарств	2,5	Зміцнення виробничої бази, забезпечення зайнятості на місцях
Інвестиції у переробку та логістику	1,2	Модернізація підприємств, розвиток ланцюгів доданої вартості
Відновлення освітніх та дошкільних закладів	0,6 (за участі донорів)	Відновлено понад 300 шкіл та дитсадків у сільській місцевості
Розвиток медичних послуг і телемедицини	0,3	Оснащення амбулаторій, впровадження дистанційної медичної допомоги
Центри надання адміністративних послуг у громадах	0,2	Створено десятки ЦНАПів у селах, спрощено доступ до послуг для мешканців

Джерело: Державна служба статистики України.

Згадані напрями підтримки свідчать про поступове формування інтегрованої моделі відновлення сільських територій, яка поєднує економічні стимули з поліпшенням соціального середовища. Державна підтримка фермерських господарств дає змогу зберегти продовольчу самодостатність, у той час як інвестиції в інфраструктуру перетворюють село з сировинного придатку на повноцінного виробника з високою доданою вартістю. Водночас відновлення соціальних послуг є не лише гуманітарною відповіддю, але й основою демографічної стабільності та формування трудового резерву. Варто відзначити, що ключовим викликом залишається забезпечення рівномірного охоплення підтримкою всіх регіонів, зокрема східних і південних областей, які зазнали значного руйнування. Подальша ефективність заходів залежить від скоординованої політики, прозорих механізмів фінансування та активного залучення місцевих громад до процесів планування й реалізації проєктів.

Продовольча безпека є однією з ключових складових національної безпеки, що охоплює не лише фізичну наявність продуктів харчування, а й їхню доступність, якість та безпечність для всіх верств населення. Згідно з визначенням Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), продовольча безпека досягається тоді, коли всі люди мають у будь-який час фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, що відповідає їхнім дієтичним потребам і харчовим вподобанням для активного і здорового життя [13]. У цьому контексті сільські території є критично важливим елемен-

том системи продовольчої безпеки. Розвинена сільська інфраструктура, стабільне аграрне виробництво, ефективна система збуту та логістики формують базу для забезпечення продовольчих потреб країни. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році понад 80 відсотків обсягів основної аграрної продукції (зерно, овочі, молоко, м'ясо) було вироблено саме у сільській місцевості. Однак руйнування цих територій через війну, зменшення трудових ресурсів і зниження інвестиційної активності створюють реальні загрози для стабільного продовольчого постачання [3].

Розвиток села забезпечує стабільність внутрішнього ринку, знижує залежність від імпорту та формує стратегічний резерв. За оцінками Офісу реформ Кабінету Міністрів України, у 2023 році активізація виробництва в західних регіонах сприяла зниженню інфляції в сегменті продуктів харчування. Крім того, скоротився імпорт молочних продуктів завдяки відновленню ферм у Вінницькій, Хмельницькій та Тернопільській областях. Особливу роль відіграє кооперація, агротуризм і розвиток малого аграрного підприємництва. У 2023 році в Україні діяло понад 1 100 сільськогосподарських кооперативів, з яких 300 отримали міжнародну підтримку. В умовах повоєнного відновлення агротуризм також показує позитивну динаміку: понад 150 агросадіб поновили роботу в безпечних регіонах [9].

Соціально-економічна активність сільських територій є безпосередньо пов'язаною з рівнем продовольчої безпеки. Національна продовольча система залежить від стійкості місцевих виробників, доступності ресурсів і здатності громад до самоорганізації. Відповідно до методики оцінки індексу продовольчої безпеки, запропонованої ФАО, ключовими параметрами виступають доступність, стабільність, використання та фізична наявність продуктів харчування. З огляду на це, розвиток сільських територій — це не лише регіональне питання, а й складова загальнодержавної безпекової політики.

Аналіз таблиці свідчить про складну, але динамічну ситуацію. З одного боку, відновлення обсягів аграрного виробництва та зростання індексу доступності свідчать про поступове

подолання кризи. З іншого боку, скорочення частки зайнятого населення та зростання руйнувань інфраструктури вказують на глибокі структурні виклики. Суттєве зростання бюджетної підтримки у 2023—2024 роках стало вагомим фактором стабілізації, однак без цілеспрямованих заходів із розвитку соціальної інфраструктури, освітніх програм та стимулювання підприємництва позитивні зрушення залишатимуться обмеженими.

Ослаблення соціальної інфраструктури у сільській місцевості призводить до депопуляції, відтоку молодого населення до міст або за кордон, що знижує продуктивність праці, порушує сезонні виробничі цикли, скорочує потенціал для впровадження інновацій. Згідно з даними аналітичного звіту Офісе реформ Кабінету Міністрів України, за останні п'ять років кількість фермерських господарств, які працюють у малих громадах, скоротилася на 12 відсотків, що є тривожним індикатором ослаблення аграрної бази на місцях [9].

Таким чином, розвиток сільських територій безпосередньо впливає на:

— Стабільність внутрішнього ринку харчових продуктів — функціонування локальних агровиробників забезпечує постійне надходження продукції до місцевих і регіональних ринків, стримуючи зростання цін і підвищуючи доступність основних товарів. За оцінками Національного банку України, у 2023 році основним чинником зниження інфляції в сегменті продовольства стала активізація внутрішнього сільськогосподарського виробництва в західних регіонах.

— Зниження залежності від імпорту продовольства — у роки війни імпортозаміщення стало важливим напрямом забезпечення економічного суверенітету. Наприклад, у 2022 році імпорт молочних продуктів зріс майже на 20 відсотків, тоді як у 2023-му цей показник знизився завдяки відновленню молочних ферм у Вінницькій, Хмельницькій та Тернопільській областях.

— Формування продовольчого резерву для кризових періодів — забезпечення стабільного врожаю та належної логістики сприяє формуванню стратегічних запасів зерна, цукру, борошна, що дозволяє уникати дефіцитів у випадках надзвичайних ситуацій або порушень у міжнародних ланцюгах постачання.

Таблиця 5. Основні соціально-економічні показники сільських територій України у контексті продовольчої безпеки

Показник	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Зміна 2024 до 2022, %
Обсяг валової аграрної продукції, млрд грн	540,2	502,6	559,3	+3,5
Частка зайнятого населення у сільському господарстві, %	14,7	13,1	12,6	-14,3
Частка зруйнованої аграрної інфраструктури, %	4,2	6,8	8,1	+92,9
Рівень бюджетної підтримки сільського господарства, млрд грн	10,1	14,3	17,8	+76,2
Індекс продовольчої доступності (за шкалою 1–10)	5,9	5,3	6,1	+3,4

Джерело: Державна служба статистики України.

Крім того, розвиток кооперації, агротуризму та малого аграрного підприємництва відіграє важливу роль у диверсифікації сільської економіки та підвищенні стійкості до зовнішніх викликів. Станом на 2023 рік в Україні функціонувало понад 1 100 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, з яких майже 300 отримали підтримку через міжнародні грантові програми для покращення переробки, збуту і зберігання продукції. Агротуризм, попри війну, демонструє поступове відновлення: за даними Української асоціації сільського туризму, у 2023 році понад 150 агросадиб поновили роботу в безпечних регіонах, пропонуючи локальну гастрономію та досвід сільського життя.

Формування дієвої системи соціально-економічного забезпечення розвитку сільських територій у повоєнний період є ключовим чинником відновлення національного господарства, забезпечення продовольчої безпеки та стабілізації соціально-демографічної ситуації. В умовах значних руйнувань інфраструктури, зменшення чисельності сільського населення, деструкції агровиробництва, така система повинна базуватися на комплексному, довгостроковому і багаторівневому підході, що охоплює інституційні, інфраструктурні, економічні й соціальні аспекти.

Першим стратегічним напрямом є інституційне забезпечення процесів сільського розвитку. Необхідне створення або посилення управлінських структур на національному і регіональному рівнях, здатних ефективно координувати реалізацію програм відновлення, розробляти комплексні політики розвитку та забезпечувати міжвідомчу взаємодію. Прикладом позитивної практики є впровадження регіональних офісів відбудови в межах ініціативи "Відновлення та зміцнення громад" за підтрим-

ки Європейського Союзу. Дані офіси вже діють у 12 областях України, забезпечуючи оперативне планування та реалізацію інфраструктурних, економічних і соціальних проєктів. Їхня діяльність охоплює підготовку технічної документації, залучення фінансування, моніторинг реалізації та інформування громадськості. Важливим елементом інституційного забезпечення є також розробка регіональних програм розвитку, адаптованих до специфіки місцевих умов, з урахуванням природно-ресурсного потенціалу, демографічної ситуації та пріоритетів громад. Наприклад, у Черкаській області реалізується "Програма розвитку сільських територій до 2027 року" з бюджетом понад 320 млн грн, що охоплює заходи з відновлення інфраструктури, розвитку сільськогосподарського виробництва, підтримки зайнятості та підвищення рівня життя населення [11].

Другий напрям — модернізація інфраструктури, включно з відновленням доріг, систем електро- та водопостачання, телекомунікацій, енергозабезпечення та об'єктів соціальної інфраструктури. Внаслідок збройної агресії було зруйновано понад 14 тисяч кілометрів місцевих доріг, а понад 2 800 сіл залишаються без якісного водозабезпечення, 1 900 — без газопостачання. Відновлення цих об'єктів є ключовою умовою для повернення внутрішньо переміщених осіб, відновлення агровиробництва та підвищення якості життя в сільській місцевості. Відповіддю на ці виклики стала державна програма "Велике відновлення", що має на меті комплексне відновлення критичної інфраструктури, будівництво нових сучасних об'єктів, а також впровадження принципів енергоефективності та сталого розвитку. Окрему роль відіграють мультифункціональні сільські центри — "хаби", які забезпечують доступ до освітніх, медичних, адміністративних, банківських та поштових послуг. У 2023 році понад 100 таких центрів відкрито у центральних і західних регіонах України, що дозволило значно зменшити рівень інфраструктурної ізоляваності та забезпечити інтеграцію сільських громад у загальнодержавний соціально-економічний простір [12].

Третім стратегічним пріоритетом виступає економічна активізація сільських територій. У фокусі цього напрямку перебуває підтримка фермерства, аграрної кооперації, розвиток агропереробки, створення ланцюгів доданої вартості, а також стимулювання несільськогосподарської зайнятості. Програма "Доступні кредити 5-7-9%" у 2023 році забезпечила пільгове фінансування на суму майже 40 млрд грн для

понад 10 тисяч агровиробників, що дозволило модернізувати виробничі потужності, придбати техніку, інвестувати у зберігання та переробку продукції. Кооперативна модель господарювання, за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), дозволяє знизити собівартість продукції до 20%, забезпечити колективне вирішення логістичних і збутових питань та підвищити рентабельність сільгоспвиробництва. Зростання підприємницької активності також підтверджує динаміка створення малих переробних підприємств — їх кількість у 2023 році збільшилася на 17%, зосереджуючись переважно у сферах первинної агропереробки, борошномельного виробництва, сирарства та виготовлення м'ясних виробів [11].

Четвертий напрям передбачає зміцнення людського капіталу та соціальної інфраструктури. Йдеться про розвиток мережі освітніх, медичних і культурних закладів, поліпшення доступу до соціальних послуг, створення умов для повернення молоді на село та збереження кадрового потенціалу. Особливу увагу слід приділити якості освіти в сільських школах, впровадженню сучасних технологій навчання, забезпеченню медичних закладів обладнанням і кадрами, а також розширенню доступу до дошкільної освіти, спортивних і культурних програм. Державні програми підтримки молодих фермерів, пільгового житлового кредитування, надання земельних ділянок для будівництва житла сприяють формуванню нової парадигми — село як простір перспективи й розвитку, а не виключно як дотаційна територія. Участь молоді в проєктах з місцевого розвитку, соціального підприємництва та екологічних ініціативах підвищує рівень активності громадян та формує довгострокову стратегію оновлення сільського середовища [14].

Окремої уваги заслуговує ефективне використання ресурсів міжнародної допомоги. У 2023 році Європейський Союз виділив 1 млрд євро на підтримку сільських громад України, з яких 400 млн спрямовано на інфраструктурні проєкти (відновлення доріг, шкіл, лікарень, енергетичних систем), а решта — на розвиток освіти, людського капіталу та підтримку малого бізнесу. Створення незалежних наглядових органів, відкриті платформи моніторингу, участь органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень — це ті механізми, які здатні забезпечити максимальну результативність міжнародної підтримки та перетворити її з тимчасового ресурсу на довгостроковий чинник сталого розвитку.

Узагальнені характеристики викликів і відповідей у контексті соціально-економічного відновлення сільських територій України подано у таблиці.

Таким чином, формування цілісної системи соціально-економічного забезпечення розвитку сільських територій має ґрунтуватися на поєднанні державної політики, регіонального самоврядування, участі громадянського суспільства та міжнародної підтримки. Лише за таких умов можна забезпечити не тільки фізичне відновлення сільського простору, а й його трансформацію в стійке, продуктивне та соціально привабливе середовище, що гарантує продовольчу безпеку України у довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Розвиток сільських територій у повоєнний період постає як один з ключових елементів стратегії національного відновлення, що напрямом пов'язаний із забезпеченням продовольчої безпеки, соціальної стабільності та економічного зростання. Сільські території, з огляду на свій виробничий, демографічний і природно-ресурсний потенціал, здатні стати не лише основою аграрного відродження, а й джерелом ширшого соціально-економічного прориву.

Формування системи соціально-економічного забезпечення розвитку сільських територій має ґрунтуватися на системному, інтегрованому підході. Йдеться не лише про технічне та матеріальне відновлення аграрного виробництва, але й про забезпечення гідних умов життя для сільського населення, включно з доступом до медичних, освітніх, адміністративних та культурних послуг. Без цього не вдасться зупинити депопуляцію, втрату трудового потенціалу та економічну маргіналізацію сільських громад.

Аналіз взаємозв'язку між розвитком сільських територій і продовольчою безпекою доводить, що лише при активному відновленні аграрної інфраструктури, розширенні ринку праці в селі, зростанні рівня зайнятості й доходів, а також підвищенні соціальних стандартів можливо досягти стабільного виробництва продовольства, зниження імпоротної залежності та формування стратегічних резервів. Особливої ваги в цьому процесі набуває підтримка фермерських господарств, розвиток кооперативів, переробної промисловості та залучення молоді до життя в сільській місцевості через програми підтримки житла, підприємництва й освіти.

Таблиця 6. Основні проблеми та напрями вирішення у сфері розвитку сільських територій України у повоєнний період

Проблема	Характеристика	Напрями вирішення
Руйнування інфраструктури	Понад 14 тис. км доріг, зруйновані мережі водо-, електро- і газопостачання	Програма «Велике відновлення», мультифункціональні центри, міжнародна допомога
Демографічний спад	Міграція, зниження народжуваності, старіння населення	Програми підтримки молоді, стимулювання зайнятості, розвиток соціальної інфраструктури
Втрата агропромислового потенціалу	Руйнування техніки, дефіцит ресурсів, проблеми логістики	Пільгове кредитування, відновлення МТБ, підтримка кооперацій та переробки
Залежність від зовнішньої допомоги	Недостатнє внутрішнє фінансування	Інституційна спроможність, залучення бізнесу та громадськості, прозорість управління
Соціальна дезінтеграція	Зниження довіри до влади, пасивність громад	Залучення громад до планування, децентралізація, місцеві програми розвитку

Джерело: Державна служба статистики України.

вості через програми підтримки житла, підприємництва й освіти.

Стратегічні напрями, що включають інституційне зміцнення органів управління, інфраструктурну модернізацію та економічне стимулювання, повинні реалізовуватись із широким залученням місцевих громад, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Прозоре та ефективне використання зовнішньої допомоги, підтримка інновацій та цифрових рішень у сільському господарстві, а також пріоритетність розвитку людського капіталу мають стати наріжними каменями політики сталого розвитку сільських територій.

У підсумку, розвиток села в умовах повоєнної трансформації — це не лише питання локальної економіки чи соціальної підтримки, а фундаментальна складова довгострокової національної безпеки. Саме сільські громади здатні забезпечити країну продовольством, утримати демографічний баланс і стати ядром національної єдності та відновлення. Тому формування системи соціально-економічного забезпечення розвитку сільських територій слід розглядати як пріоритетне державне завдання, що має реалізовуватись через міжсекторну взаємодію, стратегічне планування та ефективне управління.

Література:

1. Балацький О.Ф. Соціально-економічна трансформація сільських громад в Україні. Наукові праці НДІ економіки розвитку. 2023. Вип. 1. С. 59—70.
2. Васильчук О.І. Сільські території України: демографічна криза і соціальні наслідки. Економіка України. 2023. № 10. С. 25—37.

3. Державна служба статистики України. Демографічний щорічник України за 2014—2023 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua>.

4. Грицай О.М. Проблеми та напрями відновлення інфраструктури сільських територій України. Економіка та держава. 2023. № 11. С. 33—41.

5. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційні дані щодо стану сільського господарства у 2022—2023 роках. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minagro.gov.ua>.

6. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Звіт щодо пошкодження об'єктів соціальної інфраструктури у 2022—2023 роках. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minregion.gov.ua>.

7. OECD. Rural Development Strategy Review of Ukraine. OECD Publishing. 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.oecd.org>.

8. ООН-Жінки. Вплив війни на сільських жінок України: аналітичний звіт. UN Women Ukraine. 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://eca.unwomen.org>.

9. Офіс реформ Кабінету Міністрів України. Відновлення сільських територій України: стратегічні підходи. Аналітична записка. 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://reforms.gov.ua>.

10. Попович Н.О. Людський капітал і відновлення села: виклики і перспективи. Суспільство і економіка. 2023. № 6. С. 78—89.

11. Програма розвитку ООН (ПРООН). Ukraine Recovery and Peacebuilding Assessment. 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.undp.org>.

12. Світовий банк. Ukraine Damage and Needs Assessment. March 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.worldbank.org>.

13. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO). Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment. FAO. 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.fao.org>.

14. Чупринська О.В. Соціально-економічні чинники депопуляції сільського населення в Україні. Регіональна економіка. 2022. № 3. С. 45—54.

15. Яковенко Н.М. Демографічні виклики сільських територій в умовах війни. Демографія та соціальна економіка. 2023. № 4. С. 12—22.

References:

1. Balatskyi, O. F. (2023), "Social and Economic Transformation of Rural Communities in

Ukraine", *Naukovi Pratsi NDI Ekonomiky Rozvytku*, vol. 1, pp. 59—70.

2. Vasylychuk, O. I. (2023), "Rural Areas of Ukraine: Demographic Crisis and Social Consequences", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 10, pp. 25—37.

3. State Statistics Service of Ukraine. (2023), "Demographic Yearbook of Ukraine for 2014–2023", Available at: <https://ukrstat.gov.ua> (Accessed 19 May 2025).

4. Hrytsai, O. M. (2023), "Problems and Directions of Rural Infrastructure Recovery in Ukraine", *Ekonomika ta Derzhava*, vol. 11, pp. 33—41.

5. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. (2023), "Official Data on the State of Agriculture in 2022—2023", Available at: <https://minagro.gov.ua> (Accessed 19 May 2025).

6. Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine. (2023), "Report on Damaged Social Infrastructure Objects in 2022—2023", Available at: <https://minregion.gov.ua> (Accessed 19 May 2025).

7. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), (2021), "Rural Development Strategy Review of Ukraine", Available at: <https://www.oecd.org> (Accessed 19 May 2025).

8. UN Women Ukraine. (2023), "Impact of War on Rural Women in Ukraine: Analytical Report", Available at: <https://eca.unwomen.org> (Accessed 19 May 2025).

9. Office of Reforms of the Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023), "Recovery of Rural Areas in Ukraine: Strategic Approaches", Available at: <https://reforms.gov.ua> (Accessed 19 May 2025).

10. Popovych, N. O. (2023), "Human Capital and Village Recovery: Challenges and Prospects", *Suspilstvo i Ekonomika*, vol. 6, pp. 78—89.

11. United Nations Development Programme (UNDP), (2023), "Ukraine Recovery and Peacebuilding Assessment", Available at: <https://www.undp.org> (Accessed 19 May 2025).

12. World Bank. (2023), "Ukraine Damage and Needs Assessment", Available at: <https://www.worldbank.org> (Accessed 19 May 2025).

13. FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), (2023), "Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment", Available at: <https://www.fao.org> (Accessed 19 May 2025).

14. Chuprynska, O. V. (2022), "Social and Economic Factors of Rural Depopulation in Ukraine", *Regionalna Ekonomika*, vol. 3, pp. 45—54.

15. Yakovenko, N. M. (2023), "Demographic Challenges of Rural Areas in the Context of War", *Demohrafiia ta Sotsialna Ekonomika*, vol. 4, pp. 12—22.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2025 р.